

مقایسه ویژگی‌های مدیریت از دیدگاه قرآن کریم با مدیریت از دیدگاه تئوریهای غربی

دکتر علی نجات‌بخش اصفهانی: استادیار، عضو هیأت علمی سازمان مرکزی دانشگاه پیام نور
بهاره شهریاری: * کارشناسی ارشد، MBA دانشگاه پیام نور تهران

فصلنامه تخصصی پژوهش‌های میان رشته‌ای قرآنی
سال اول، شماره دوم، بهار ۱۳۸۸، صص ۷۳-۸۰
تاریخ پذیرش مقاله: ۸۸/۴/۳۰

چکیده

این مقاله به تشریح ویژگی‌های مدیریت اسلامی از دیدگاه آیات قرآن و مقایسه آن با مدیریت برآمده از تئوریهای مدیریت غربی پرداخته است.

نوع تحقیق از لحاظ هدف، کاربردی و روش انجام تحقیق توصیفی از نوع همبستگی است. در این مقاله با استفاده از منابع موجود کتابخانه‌ای و میدانی و بهره‌گیری از مطالعات، و سندکاوی و پرسشنامه به گردآوری داده‌های مورد نیاز پرداخته شده و با بکارگیری نرم‌افزار SPSS، داده‌های گردآوری شده تجزیه و تحلیل شده است. همچنین با ترسیم جدول و نمودارهای مختلف، سعی شده میزان فاصله موجود بین عملکرد مدیریت اسلامی از دیدگاه قرآن با آنچه در تئوریهای مدیریت غربی آمده است و در حال حاضر در کشور پیاده می‌شود استخراج شود. جامعه آماری و نمونه آماری این تحقیق، ۳۰ نفر از اساتید دانشگاه پیام نور مرکز تهران می‌باشند.

یافته‌های تحقیق مؤید آن است که بین ویژگی‌های مطلوب مدیریت اسلامی مأخوذ از آیات قرآن با آنچه تحت عنوان وظایف اساسی مدیریت (برنامه‌ریزی، سازماندهی، بسیج منابع، ...) بیان می‌شود، همبستگی کامل وجود دارد. طبق نظر خبرگان مدیریت اسلامی تحت مطالعه در مدیریت اسلامی برای انجام وظایف مدیریتی از قبیل برنامه‌ریزی، سازماندهی، بسیج منابع، هدایت و رهبری، هماهنگی، کنترل، گزارش‌دهی و بودجه‌بندی به ویژگی‌های ذکر شده (که مأخوذ از آیات قرآن هستند) توجه بیشتری نسبت به مدیریت غربی نشان داده می‌شود. این ضرورت وجود دارد که مدیران دستگاه‌های اجرایی جهت عملی کردن ارزش‌های اصیل نهفته در متن آیات قرآن و تحقق مبانی و اصول مدیریت اسلامی، بایستی این ویژگی‌ها را مدنظر قرار دهند و اقدام به تقلیل این فاصله نمایند. به عبارت روشن‌تر هرچه ارزش‌های برخاسته از مکتب در رابطه با مدیریت اسلامی بیشتر پیاده شود، فاصله کمتر خواهد بود یعنی انحراف از «معیار ویژگی‌ها» کاهش می‌یابد. محققین توجه برنامه‌ریزان رده بالا را به شرایط احراز و اعمال ویژگی‌های فوق در برنامه آموزش و انتصاب مدیران، معطوف می‌نمایند.

کلید واژه‌ها: مدیریت اسلامی، عدالت، مدیر مطلوب، تبعیض، شایسته‌سالاری.

مقدمه

در جهان معاصر «سازمانها» رکن اصلی جوامع بشری هستند. شرایط مختلف زمانی و مکانی و نیازهای گوناگون انسانها باعث ظهور و گسترش روزافزون سازمانها و مؤسسات مختلف شده‌اند. سازمانهای فوق تقریباً در تمام شئون زندگی انسان امروزی، از تولد تا مرگ، تأثیر گذارند. وانگهی سازمانها هنگامی می‌توانند در انجام مأموریتها و رسیدن به اهداف مطلوب خود موفق شوند که از مدیریتی توانمند و کارآمد برخوردار باشند؛ زیرا «مدیریت» مهمترین عامل تداوم حیات و استمرار موفقیت سازمانها است و مدیران نقشی بسیار مهم و تعیین کننده را در رشد، بالندگی و پیشرفت هر سازمان بر عهده دارد. در منابع دینی نیز برای اهمیت مدیریت و مدیران شایسته، مطالب بسیاری را می‌توان یافت [۲،۳].

از طرفی سازمانها هنگامی به اهداف و مقاصد خود می‌رسند که کانون توجه مدیریت به اجرای عدالت باشد. لازم به ذکر است عدالت یکی از اهداف مهم حکومت اسلامی است، به عبارت دیگر عدالت اجتماعی در سطح جامعه و عدالت سازمانی از مباحث [اساسی] مدیریت اسلامی است [۴].

علاوه بر عدالت، تعهد، صداقت، شایستگی، امانت‌داری و سایر ویژگی‌های ارزشی نیز وجود دارد که در ادبیات معارف اسلامی از آن به عنوان شاخص‌های تشکیل‌دهنده حکومت اسلامی نام برده می‌شود.

در اینجا لازم است قبل از پرداختن به مدیریت اسلامی، تعریفی از مدیریت را ارائه دهیم. مدیریت فراگرد بکارگیری موثر و کارآمد منابع مادی و انسانی (بر مبنای نظام حاکم ارزشی پذیرفته شده است) که با برنامه‌ریزی، سازماندهی، بسیج منابع، هدایت، و کنترل عملیات برای دستیابی به اهداف تعیین شده، محقق می‌شود [۹-۵].

اما واژه مدیریت از نظر لغت یعنی «اداره کردن» و «مدیر» اسم فاعل از مصدر «اداره» به معنی «اداره کننده» است. «اداره» از ماده «دَوَّرَ» گرفته شده که مصدر آن «دَوَّران» به معنی «گردیدن» است. پس «مدیر» یعنی «گرداننده» و «مدیریت» به معنای گرداندن یک سازمان در راستای هدف خاص آن می‌باشد. واژه‌ای که مسلمانان و اعراب نیز برای «مدیریت» بکار برده‌اند، واژه تدبیر است. این واژه هم به معنای مدیریت در مهم‌ترین منابع اندیشه مدیریتی و سیاسی مسلمانان مانند «احکام السلطانیه ماوردی» آمده است. در قرآن کریم واژه «یُدبِرُ» در بعضی آیات آمده است. از آن جمله قرآن کریم در سوره مبارکه سجده آیه ۵ می‌فرماید:

«يُدْبِرُ الْأَمْرَ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ».

یعنی «او (خداوند) کار را از آسمان تا زمین تدبیر می‌کند».

بطور کلی «مدیریت اسلامی» در سلك مفاهیمی از قبیل «راستی»، «پاکدامنی»، «پرهیزگاری»، «عدالت» و «مساوات و برابری اجتماعی» آورده شده است. بنابراین می‌توان «مدیریت اسلامی» را اینگونه تعریف کرد:

«مدیریت اسلامی»، عبارت است از علم و هنر فرایند استفاده کارآمد و اثربخش منابع انسانی و مادی از طریق برنامه‌ریزی، سازماندهی، هدایت و کنترل در یک محیط پویا در جهت تحقق اهداف سازمان یا جامعه در چارچوب احکام اسلام و تقرب الی الله [۱۰].

حال که با تعریف مدیریت اسلامی آشنا شدید، لازم است که ضرورت وجود مدیریت از نگاه قرآن را ذکر نمائیم. قرآن کریم ضرورت وجودی مدیریت را در موارد گوناگون و با روشها و شیوه‌های خاصی بیان می‌دارد تا جامعه بشری را به این اصل اساسی متوجه سازد که هدف از آفرینش انسان را عبادت و نیل به کمالات و پیروی خدا برشمرده است. مطالعه در داستانهای قرآنی که حامل سرگذشت پیامبران بزرگ و مردان برجسته تاریخ می‌باشد، این معنا را بهتر روشن می‌کند [۱۱].

خداوند در قرآن کریم در سوره حجرات آیه ۷ می‌فرماید:

«وَاعْلَمُوا أَنَّ فَيْكُم مِّن رَّسُولِ اللَّهِ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِّنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ...».

یعنی «ای مردم، رسول خدا در میان شماست و شما باید از او تبعیت کنید و اگر او از شما تبعیت کند، قطعاً به سختی و مشقت خواهید افتاد».

قطعاً برقراری حکومت الهی از اهداف مهم انبیای عظام بوده است. به عنوان نمونه، حضرت موسی (ع) در مقابل حکومت فرعون قیام می‌کند و پس از آن قوم خود را نجات می‌دهد و حکومت الهی‌اش را بر پا می‌کند. پیامبر اسلام (ص) نیز در مکه و مدینه حکومت تشکیل می‌دهد، قضاوت می‌کند، لشکر کشی می‌نماید، جنگ می‌کند، صلح می‌نماید، داد مظلومان را می‌ستاند، منافقان را سرکوب می‌کند، مالیات می‌گیرد، از فقرا و محرومان دستگیری می‌کند [۱۰].

شایان ذکر است؛ که پیامبر اسلام (ص) نیز همانند دیگر پیامبران الهی، از جانب خداوند مأمور می‌شود تا در آخرین سال عمرش، در سفر حجه الوداع، جانشین خویش را به مردم معرفی کند و تکلیف رهبری و مدیریت جامعه را در امور دین و دنیای امت اسلامی مشخص سازد [۱۱] چنانچه خداوند در سوره مائده، آیه ۶۷ اینچنین فرمان می‌دهد:

«يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ».

یعنی «ای پیامبر، آنچه از جانب خداوند متعال (در مورد معرفی حضرت علی ابن ابیطالب (ع)) بر تو نازل گردیده ابلاغ کن و اگر (کار معرفی مدیریت امت اسلامی) صورت نگیرد رسالت خدا را انجام ندهای، دلهره نداشته باش که خداوند تورا از شر مردم (بدخواه) حفاظت می‌کند».

اینک که پس از سالها جوامع بشری با انواع مدیریت زندگی خود را اداره کرده‌اند، جای این سوال مطرح است که تفاوت مدیریت اسلامی با دیگر سبک‌های مدیریتی چیست؟ و چه برتری‌هایی نسبت به دیگر سبک‌های مدیریتی دارد که در زیر به آن می‌پردازیم.

آن چیزی که مدیریت اسلامی را از سایر مدیریت‌ها (مدیریت غیراسلامی) متمایز می‌سازد، راستا و مجموعه اهداف، مأموریت‌ها و رسالت اصلی آن که در چارچوب احکام اسلامی و قرب الی الله است را در ذهن متبادر می‌کند که در مدیریت غیراسلامی، هیچگونه التزامی در رابطه با اجرای قوانین الهی وجود ندارد [۱۰].

مدیریتی که اسلام به آن تأکید دارد رعایت کمال انسان‌ها است. در نظام اسلامی مدیر به منزلت‌های انسانی توجه دارد و به شیوه‌ای مدیریت می‌کند که به حیثیت و شخصیت انسانی لطمه‌ای وارد نشود. مبانی مدیریت اسلامی بر خدامحوری، وحی‌گرایی، امامت، عدالت‌طلبی، آخرت‌گرایی، بصیرت، معنویت و صداقت و ... استوار است به همین دلیل از جهات مختلف تفاوت‌های اساسی مشاهده می‌شود که برخی از این تفاوتها عبارتند از:

۱. هدف در مدیریت غربی رسیدن به سود و منفعت فردی و سازمانی است، در حالیکه در مدیریت اسلامی هدف قرب الهی است. طبیعتاً در این راستا با نگاه عدالت، اهداف فردی و سازمانی نیز تأمین خواهد شد.

۲. مدیر در مدیریت اسلامی به شغل خویش به عنوان یک تکلیف و مسئولیت نگاه می‌کند و در درجه اول خود را در محضر حضرت حق (جلّ و علی) یافته و خود را پاسخگو می‌داند. این تکلیف توسط احکام شرع مقدس تعیین می‌شود، بطوریکه حرکتی خیرخواهانه یا شرعی انجام شود حتی اگر به قدر اندکی نیز باشد مورد حسابرسی قرار می‌گیرد. در حالیکه در مدیریت غربی بر اساس حداکثر سود، شغل مدیریت انتخاب و برای حفظ و استمرار آن تلاش ویژه می‌کنند اگرچه از ابزار غیر مشروع هم استفاده کنند.

۳. کسب سود در نظام ارزشی اسلام، هدف اول نخواهد بود، لذا به قدر کفایت و با رعایت اصل عدالت و (سود متقابل و متعادل) تحصیل می‌گردد. مقدار کفایت نیز متناسب با شرایط زمانی و مکانی و اقتضای وضعیت توسط کارشناسان تعیین می‌شود.

۴. روش تحصیل سود در مدیریت اسلامی مغایر با مصالح عمومی جامعه نبوده و رعایت سایر موازینی که مشروعیت دارند، نیز شرط است. بر همین اساس احتکار، ربا، انحصار مایحتاج عمومی حرام است.

۵. هدف و غایت اصلی در دیدگاه نظام ارزشی، کمال و رشد الهی انسان است و تمام تلاشها به سوی تحقق این هدف جهت‌گیری می‌شود. سایر اقدامات جنبه وسیله‌ای و ابتدایی دارند.

۶. رقابت در نظام مدیریت غرب، آزاد است، اصولاً اساس تعادل اقتصادی را رقابت آزاد تعیین می‌کند. در این سیستم، رقابت، دروغ، تبلیغ بیجا، زیاده‌خواهی، درخواست نیازهای بیشتر، جلب مشتری به هر شکلی و هر وسیله‌ای و موفقیت در رقابت یک هدف مهم و اساسی در صحنه بازرگانی و بین‌المللی است. در حالیکه در مدیریت اسلامی با توجه به ارزشهایی مانند عدالت، نوع‌دوستی، رعایت انصاف و سایر ارزشها مسأله رنگ و مفهومی دیگر پیدا می‌کند. رقابت در حد کفایت خواهد بود، و رعایت حقوق مشتری و همکاران یک اصل انکارناپذیر است [۴].

امروزه یکی از مشکلات اساسی نظام اداری کشور، عدم اجرای دقیق اصول، ارزشها، معیارها و مبانی برخاسته از آیات و احکام است که مدیران و دستگاه‌های اجرایی را به چالش کشانده است. هدف از انجام این تحقیق، ارائه مدل مطلوب مدیریت اسلامی، شناخت مولفه‌ها و بسترسازی مدیریت مطلوب و تحصیل ویژگی‌های لازم برای اعمال مدیریت اسلامی می‌باشد. تا با اجرای مدل فوق در سازمانها، مشکلات، ناهنجاریها و موانع موجود در نظام اداری کشور برطرف گردد.

سوال اساسی این تحقیق عبارت از آن است که آیا بین ویژگیهای مدیریت مطلوب (با تکیه بر اصول مدیریت) و ارائه مدل مدیریت مطلوب از دیدگاه قرآن رابطه معناداری وجود دارد؟

در زیر وظایف تعریف شده برای مدیران براساس تئوریهای مدیریت غربی به همراه یک نمونه از آیات قرآنی مربوط به این وظایف آورده شده است:

۱- برنامه‌ریزی

در قرآن کریم در سوره یوسف آیات ۴۷ تا ۴۹ به امر برنامه‌ریزی اشاره شده است:
«تزرعون سبع سنينَ دأبأ فما حصدتم فذره سنبله إلاً قليلاً مما تأكلون. ثم يأتي من بعد ذلك سبع شداداً يأكلن ماقدتم لهن إلاً قليلاً مما تحصنون. ثم يأتي من بعد ذلك عام فيه يغاث الناس و فيه يعصرون.»
«هفت سال پی در پی می‌کارید و آنچه را درو کردید، جز اندکی که می‌خورید، در خوشه‌های خود باقی بگذارید. پس از آن، هفت سال سخت می‌آید که [مردم] آنچه را برای آن سالها ذخیره کرده‌اید می‌خورند، جز اندکی که برای بذر نگه می‌دارید. پس از آن سالی فرا می‌رسد که به مردم در آن سال باران می‌رسد و در آن، آب میوه می‌گیرند.»

۲- سازماندهی [۱۲]

در سوره مبارکه یوسف آیه ۶۷ آمده است:
«و قال يا بني لا تدخلوا من باب واحد و ادخلوا من ابواب متفرقه.»
«یعقوب (ع) گفت: ای پسران من، از یک دروازه داخل نشوید، از دروازه‌های مختلف داخل شوید.»

۳- بسیج منابع

خداوند در سوره مبارکه نمل آیه ۱۷ در مورد بسیج منابع اینگونه می‌فرماید:
«و حشر سليمان جنوداً من الجن و الإنس و الطير فهم يوزعون.»
«سپاهیان سلیمان از جن و انس و پرنده همه گرد آمدند و به دستور سلیمان به صف شدند.»

۴- هدایت و رهبری

در سوره مبارکه توبه آیه ۱۲۸ آمده است:
«لقد جاءكم رسول من أنفسكم عزيز عليه ما عنتم حريص عليكم بالمؤمنين رؤوف رحيم.»
«همانا رسولی از خودتان به سوی شما آمد که رنجهای شما بر او سخت است و بر هدایت شما بسیار حریص است و نسبت به مومنان رؤوف و مهربان است.»

۵- هماهنگی

در سوره مبارکه صف آیه ۴ به هماهنگی اشاره شده است:
«إن الله يحب الذين يقاتلون في سبيله صفاً كأنهم بنيان مرصوص.»
«خداوند آنانی را که در راه خدا در صفی واحد و هماهنگ، چون بنیانی استوار می‌جنگند، دوست دارد.»

۶- کنترل

مضمونی که در قرآن از آن در این رابطه یاد شده اشاره به امر به معروف و نهی از منکر دارد، آنجا که در سوره مبارکه آل عمران آیه ۱۰۴ می‌فرماید:
«و لتكن منكم أمة يدعون إلى الخير و يأمرون بالمعروف و ينهون عن المنكر...»
«از میان شما باید گروهی باشند که دیگران را به خیر دعوت نمایند و از بدیها برحذر دارند.»
و همچنین در سوره مبارکه بقره آیه ۱۴۳ آمده است:
«و كذلك جعناكم أمة وسطاً لتكونوا شهداء على الناس...»
«خداوند، خطاب به پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: و بدین سان شما را امتی میانه‌رو قرار دادیم تا ناظر بر اعمال مردم باشید.»

۷- گزارش‌دهی

در این خصوص خداوند در قرآن می‌فرماید:
«لقد ابتغوا الفتنة من قبل و قلبوا لك الامور...» (سوره توبه، آیه ۴۸)
«ای پیامبر، منافقان پیش از این هم دنبال فتنه‌گری بودند و مسائل را برای تو واژگون جلوه می‌دادند.» یا در جای دیگر می‌فرماید:
«و تفقد الطير فقال ما لي لا أرى الهدهد أم كان من الغائيبين» «لا عذبته عذاباً شديداً او لاذبخته او لياتيتي بسلطان مبين» «فمكث غير بعيد فقال أخطت بما لم تحط به و جئتكم من سباء يقين (نمل، ۲۲)».

«حضرت سلیمان جویای حال هدهد شد و گفت: چرا هدهد حضور ندارد؟ اگر دلیلی موجه برای غیبتش نداشته باشد، او را کیفری سخت خواهیم داد. پس دیری نپایید که هدهد آمد و گفت: از چیزی آگاهی یافتم که تو از آن اطلاع نداری، برای تو از منطقه سبا گزارشی مهم و درست آورده‌ام».

۸- بودجه‌بندی

در سوره توبه آیه ۵۹ در رابطه با تقسیم غنایم مضمونی آمده است که:
«و لو أَنَّهُمْ رَضُوا مَا آتَاهُمُ اللَّهُ وَ رَسُولُهُ...».

«در جنگ حنین، شخصی در مورد تقسیم غنایم به پیامبر (ص) اعتراض کرد، آیه نازل شد: اگر مردم به آنچه خدا و پیامبرش به آنها داده‌اند راضی می‌شدند خداوند از فضلش به آنها بیشتر عطا می‌فرمود».

برای اینکه ما شاهد مدیریت مطلوب اسلامی در جهت برقراری عدالت باشیم، نیاز به یکسری مولفه‌های بسترسازی و ویژگی‌هایی داریم که در موارد زیر به آنها می‌پردازیم.

۱- رعایت عدم تبعیض

در رابطه با عدم تبعیض خداوند بزرگ می‌فرماید:

«فلا تمیلوا کلَّ فِتْدَرُوهَا کَالْمُعَلَّقَہ...» (سوره نسا، آیه ۱۲۹)

«پس تمایل خود را متوجه یک طرف ننمایید تا دیگری بلا تکلیف رها شود».

۲- رعایت شایسته‌سالاری

در کلام الهی در خصوص شایسته‌سالاری آمده است:

«و أخی ہارون هو أفصحُ منی لساناً فأرسله معی...» (سوره قصص، آیه ۳۴)

«موسی گفت: خدایا برادرم هارون را که بیانش از من شیواتر است، همراه ما بفرست».

۳- آموزش کارکنان

در قرآن نسبت به امر آموزش چنین آمده است:

«و کذالک یجتیبک ربک و یُعَلِّمُک من تأویل الاحادیث...» (سوره یوسف، آیه ۶)

«خداوند حضرت یوسف را برگزید و به او علم تعبیر خواب و آگاهی از انجام امور را عطا فرمود».

۴- توجه به مشارکت در امور

در سوره مبارکه یوسف آیه ۵۵ به امر مشارکت اشاره شده است:

«قال اجعلنی علی خزائن الارض ائی حفیظٌ علیم».

«یوسف گفت: مرا به خزانه‌داری این سرزمین بگمار که من امانتدار و دانا هستم».

۵- نظارت و ارزیابی

خداوند در سوره مبارکه بقره آیه ۲۴۹ می‌فرماید:

«قال إنَّ الله مبتلیکم بنهرٍ فمن شرب منه فلیس منی...».

«هنگامی که لشکر بنی‌اسرائیل حرکت کرد، (طالوت) به سربازان خود گفت: رودخانه‌ای در بین راه است که هرکس از آن آب بنوشد دیگر در سپاه من جایی ندارد».

همچنین در سوره آل عمران، آیه ۲۹ آمده است:

«قُلْ إن تَخَفُوا ما فی صدورکم أوتبذوه یَعْلَمُه الله و یعلم ما فی السَّمَاوات و ما فی الارض و الله علی کلّ شیءٍ قَدیر».

یعنی «بگو ای پیغمبر (ص) هر چه را در دل پنهان داشته و یا آشکار کنید خدا بهمه آگاه است و بهر هر چه در آسمانها و زمین است داناست و بر همه چیز توانا است».

۶- پرداخت عادلانه حقوق و دستمزد

خدای بزرگ چه زیبا فرموده است:

«و نعم أجرُ الْعاملین» (سوره آل عمران، آیه ۱۳۶)

یعنی «و چه نیکوست پاداش اهل عمل».

همچنین در سوره آل عمران، آیه ۱۹۵ فرموده است:

«أَتَى لَا أَضِيعُ عَمَلٍ مِّنْكُمْ مِنْ ذِكْرِ أَوْ أَثَى».

یعنی «خداوند می‌فرماید: من تلاش هیچ صاحب عملی را تباه نمی‌کنم، زن باشد یا مرد».

۷- حسن استفاده مدیر از قدرت

خداوند در سوره آل عمران آیه ۷۹ در مورد استفاده از قدرت می‌فرماید:

«ما كان لبشر أن يؤتيه الله الكتاب والحكم والنبوة ثم يقول للناس كونوا عباداً...».

«هیچ انسانی که خداوند به او کتاب و حکمت و نبوت و حکومت داده است، حق ندارد به مردم بگوید بنده من باشید».

روش‌شناسی تحقیق

نوع تحقیق از لحاظ هدف، کاربردی و روش انجام تحقیق توصیفی از نوع همبستگی است. محققین سعی کرده‌اند با سنجش میزان همبستگی و تاثیرپذیری، مؤلفه‌های مدل مدیریت مطلوب را با وظایف مدیریتی که متکی بر اصول مدیریت است، تبیین نمایند.

در این تحقیق با مرور بر مطالعات کتابخانه‌ای و بهره‌گیری از آیات قرآن مجید؛ وظایف مدیریتی، مؤلفه‌ها و ویژگی‌های لازم برای اجرای مدل مدیریت مطلوب اسلامی مشخص گردیده است، و آنگاه برای سنجش میزان ارتباط مؤلفه‌ها با وظایف در مدیریت اسلامی و مدیریت براساس تئوریهای مدیریت غربی، پرسشنامه‌ای طراحی گردید و بین ۳۰ نفر از خبرگان و صاحب‌نظران مدیریت اسلامی در دانشگاه پیام نور مرکز تهران (اساتید رشته‌های مدیریت و علوم اسلامی و مدیرانی که در زمینه مدیریت اسلامی سر رشته دارند)، توزیع گردید، که جمعاً ۲۵ پرسشنامه تکمیل و بازگردانده شد. طبق این پرسشنامه، اهمیت ویژگیهای شناخته شده براساس تئوریهای مدیریت غربی و مدیریت اسلامی مورد سنجش قرار گرفت.

قابل ذکر است که سوالات پرسشنامه به دو حالت طراحی شده است، یکی با توجه به مدیریت براساس تئوریهای مدیریت غربی و دیگری با توجه به مدیریت اسلامی.

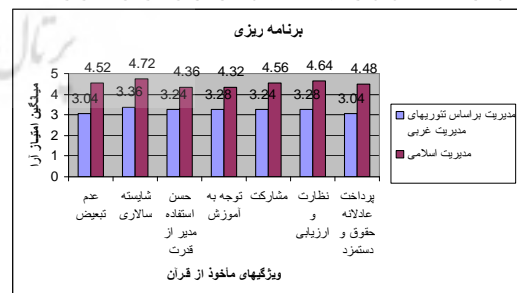
جامعه آماری و نمونه آماری این تحقیق، ۳۰ نفر از اساتید دانشگاه پیام نور مرکز تهران می‌باشند و نمونه‌گیری صورت نگرفته است. جهت تعیین اعتبار (روایی) پرسشنامه از نظرات خبرگان بهره گرفته شده است و اعتماد (پایایی) پرسشنامه نیز براساس نرم‌افزار SPSS بررسی شده است. که براساس آن، آلفای کرونباخ بیشتر از ۰/۷ (۰/۷۵) می‌باشد و از اعتماد لازم برخوردار است.

یافته‌های تحقیق

پس از تجزیه و تحلیل داده‌ها و استخراج نتایج آن، یافته‌های تحقیق در قالب نمودارهایی بصورت زیر تنظیم شده‌اند.

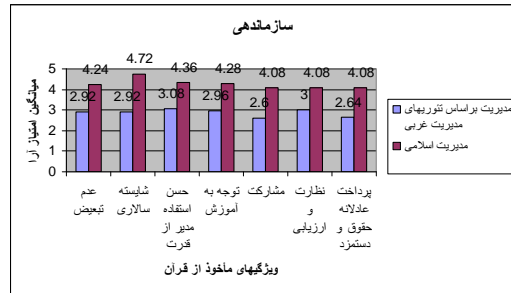
نمودارها، میزان اعمال ویژگی‌های اخذ شده از آیات قرآن را در هر دو مدیریت اسلامی و مدیریت براساس تئوریهای مدیریت غربی به تفکیک وظایف مدیریت را از نظر خبرگان نشان می‌دهد.

نمودار (۱) نقش ویژگیهای مأخوذ از قرآن در برنامه‌ریزی به تفکیک مدیریت اسلامی و مدیریت براساس تئوریهای مدیریت غربی

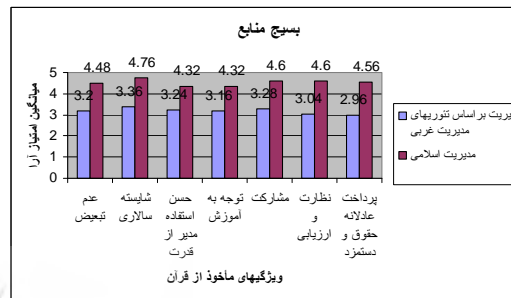

نمودار (۲) نقش ویژگیهای مأخوذ از قرآن در سازماندهی به تفکیک مدیریت اسلامی و مدیریت براساس تئوریهای مدیریت غربی

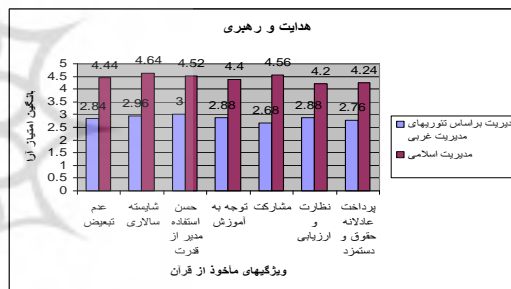
فصلنامه تخصصی پژوهشهای میان رشته ای قرآنی

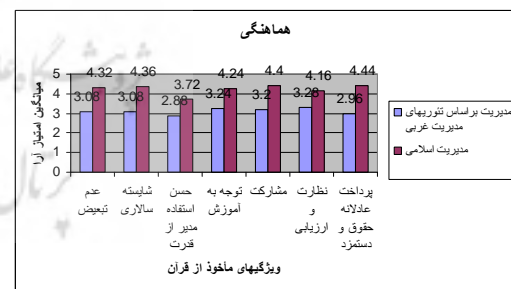
نمودار (۳) نقش ویژگیهای مأخوذ از قرآن در بسیج منابع به تفکیک مدیریت اسلامی و مدیریت براساس تئوری های مدیریت غربی

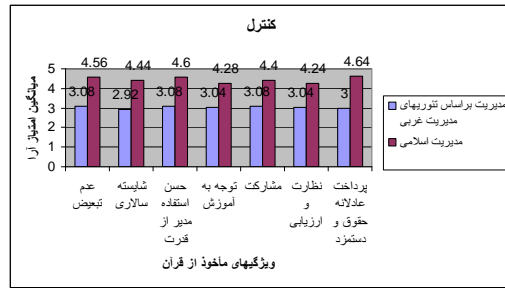
نمودار (۴) نقش ویژگیهای مأخوذ از قرآن در هدایت و رهبری به تفکیک مدیریت اسلامی و مدیریت براساس تئوری های مدیریت غربی

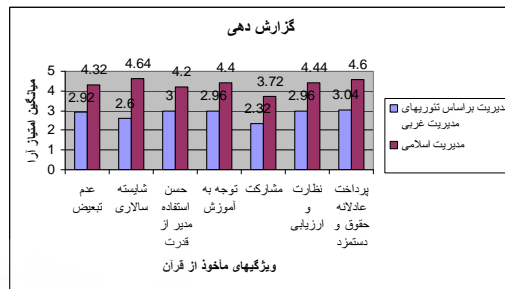
نمودار (۵) نقش ویژگیهای مأخوذ از قرآن در هماهنگی به تفکیک مدیریت اسلامی و مدیریت براساس تئوری های مدیریت غربی

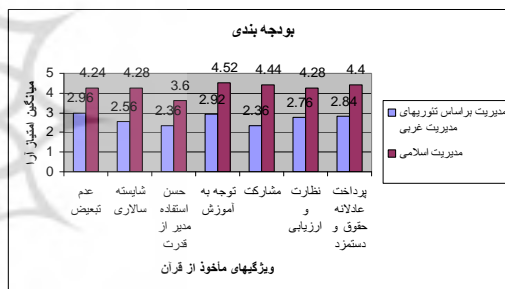
نمودار (۶) نقش ویژگیهای مأخوذ از قرآن در کنترل به تفکیک مدیریت اسلامی و مدیریت براساس تئوری های مدیریت غربی

نمودار (۷) نقش ویژگیهای مأخوذ از قرآن در گزارش دهی به تفکیک مدیریت اسلامی و مدیریت براساس تئوری های مدیریت غربی

نمودار (۸) نقش ویژگیهای مأخوذ از قرآن در بودجه بندی به تفکیک مدیریت اسلامی و مدیریت براساس تئوری های مدیریت غربی

نمودارهای ۱ الی ۸ نشان می دهند که طبق نظر خبرگان (صاحب نظران مدیریت اسلامی) تحت مطالعه، در مدیریت اسلامی برای انجام وظایف مدیریتی از قبیل برنامه ریزی، سازماندهی، بسیج منابع، هدایت و رهبری، هماهنگی، کنترل، گزارش دهی و بودجه بندی به ویژگی های ذکر شده (که مأخوذ از آیات قرآن هستند) توجه بیشتری نسبت به مدیریت غربی نشان داده می شود.

جدول (۱) ضریب اهمیت ویژگیهای مأخوذ از قرآن در مدیریت اسلامی و مدیریت غربی به تفکیک وظایف مدیریت از نظر خبرگان تحت مطالعه

ردیف	وظایف مدیریت	ضریب اهمیت ویژگیهای مأخوذ از قرآن	
		مدیریت اسلامی	مدیریت بر اساس تئوریهای مدیریت غربی
۱	برنامه ریزی	٪۷۷/۴۸	٪۶۴/۲۲
۲	سازماندهی	٪۸۵/۲۵	٪۵۷/۴۸
۳	بسیج منابع	٪۹۰/۴	٪۶۳/۵۴
۴	هدایت و رهبری	٪۸۸/۵۷	٪۵۷/۱۴

مقایسه ویژگی‌های مدیریت از دیدگاه قرآن کریم با مدیریت از دیدگاه تئوریهای غربی

۵	هماهنگی	٪۶۲/۰۵	٪۸۴/۶۸
۶	کنترل	٪۶۰/۶۸	٪۸۹/۰۲
۷	گزارش‌دهی	٪۵۶/۵۷	٪۸۶/۶۲
۸	بودجه‌بندی	٪۵۳/۶	٪۸۵/۰۲

در جدول (۱)، ضریب اهمیت ویژگیهای مأخوذ از قرآن در مدیریت براساس تئوریهای مدیریت غربی و مدیریت اسلامی ارائه شده است که براساس این ضرایب، فاصله موجود بین مدیریت غربی و اسلامی بدست آمده است.

جدول (۲) اختلاف اهمیت ویژگیهای مأخوذ از قرآن در مدیریت اسلامی و مدیریت براساس تئوریهای مدیریت غربی به

تفکیک وظایف مدیریت

وظایف مدیریتی	عدم تبعیض	شایسته سالاری	حسن استفاده مدیر از قدرت	توجه به آموزش	توجه به مشارکت	نظارت و ارزیابی	پرداخت عادلانه حقوق و دستمزد
برنامه ریزی	٪۲۹/۶۰	٪۲۷/۲۰	٪۲۲/۴۰	٪۲۰/۸۰	٪۲۶/۴۰	٪۲۷/۲۰	٪۲۸/۸۰
سازماندهی	٪۲۶/۴۰	٪۲۶	٪۲۵/۶۰	٪۲۶/۴۰	٪۲۹/۶۰	٪۲۱/۶۰	٪۲۸/۸۰
بسیج منابع	٪۲۵/۶۰	٪۲۸	٪۲۱/۶۰	٪۲۳/۲۰	٪۲۶/۴۰	٪۳۱/۲۰	٪۳۴
هدایت و رهبری	٪۲۲	٪۳۳/۶۰	٪۳۰/۴۰	٪۳۰/۴۰	٪۳۷/۶۰	٪۲۶/۴۰	٪۲۹/۶۰
هماهنگی	٪۲۲/۸۰	٪۲۵/۶۰	٪۱۶/۸۰	٪۲۰	٪۲۴	٪۱۷/۶۰	٪۲۹/۶۰
کنترل	٪۲۹/۶۰	٪۳۰/۴۰	٪۳۰/۴۰	٪۲۴/۸۰	٪۲۶/۴۰	٪۲۴	٪۲۲/۸۰
گزارش دهی	٪۲۸	٪۴۰/۸۰	٪۲۴	٪۲۸/۸۰	٪۲۸	٪۲۹/۶۰	٪۳۱/۲۰
بودجه بندی	٪۲۵/۶۰	٪۳۴/۴۰	٪۲۴/۸۰	٪۲۳	٪۴۱/۶۰	٪۳۰/۴۰	٪۳۱/۲۰

جدول (۲) میزان اختلاف اهمیت ویژگیهای مأخوذ از آیات قرآن (عدم تبعیض، شایسته سالاری، بسیج منابع، هدایت و رهبری، هماهنگی، کنترل، گزارش‌دهی و بودجه‌بندی) را در هر دو نوع مدیریت نشان می‌دهد.

بحث و نتیجه‌گیری

نتایج این مطالعه نشان داد، از نظر خبرگان ویژگیهای اخذ شده از قرآن در مدیریت اسلامی از ضریب اهمیت بالایی برخوردار است. این امر می‌تواند تأییدکننده درستی ویژگیهای شناسایی شده براساس آیات قرآن باشد. طبق نظر خبرگان تحت مطالعه که آشنا و مسلط به حوزه مدیریت اسلامی و تئوریهای مدیریت غربی بوده‌اند، اهمیت و جایگاه این ویژگیها در مدیریت اسلامی بیشتر از مدیریت براساس تئوریهای مدیریت غربی است.

در این مطالعه، در بررسی ۸ وظیفه مدیریتی در نظر گرفته شده که متکی بر اصول مدیریت غربی و از طرف دیگر متکی بر معیارها و شاخص‌های مطلوبیت مدیریت اسلامی است، نتایج زیر بدست آمد:

- با توجه به ویژگیهای فوق که از طریق نرم‌افزار SPSS مورد تأیید قرار گرفته است، مؤید این معناست که برای اثربخشی بیشتر مدیریت بایستی اصول و مبانی مدیریت اسلامی همواره مدنظر قرار گیرد.
- براساس نظرات خبرگان مدیریت اسلامی در اعمال وظایف مدیریت، در کنار استفاده از مبانی نظری مدیریت غربی به جایگاه ویژگیهای مأخوذ از آیات قرآن باید توجه بسیار شود تا هرچه بیشتر به مدیریت مطلوب اسلامی نزدیک شویم.
- ویژگی‌های مذکور، دلالت بر آن دارد که از جهت صبغه الهی و وجود ارزش‌های اسلامی، موقعی نظام اسلامی می‌تواند در جامعه اثرگذار باشد که ما شاهد عملیاتی کردن ویژگی‌های فوق باشیم یعنی اجرای عوامل و مؤلفه‌های فوق به شکل ملموس در مدیریت تحقق پیدا کند.

پیشنهاد می‌گردد که مدل فوق در سطح سازمان‌ها و دستگاه‌های اداری و اجرایی کشور آزمون شده و با توجه به نتایج حاصله میزان فاصله وضع موجود از وضع مطلوب از نظر عملکرد مدیران در جهت اعمال ارزش‌ها و ویژگی‌های مدیریت اسلامی ارزیابی شود و نقاط ضعف آن را با پیش‌بینی آموزش‌های خاص مدیریت اسلامی برطرف کنند.

فاصله بین مدیریت براساس تئوریهای مدیریت غربی و مدیریت اسلامی نشان‌دهنده آن است که نظام حکومت اسلامی برای دستیابی به مدیریت مطلوب از نظر اسلامی، به برنامه‌های آموزش و انتصاب مناسب مدیران (خصوصاً، مدیران ارشد، وزرا و کلیه کسانی که به نوعی در دستگاه‌های استراتژیک مشغول هستند) بایستی توجه بیشتری مبذول دارد.

منابع

۱- قرآن کریم، ترجمه الهی قمشه ای، نشر دفاع تهران، چاپ دوم، ۱۳۸۲ ش.

